

СТАРИ ПИСЦИ И ПУТНИЦИ О ВЕРИ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА*

Ако прелистамо историјска дела старих писаца, нарочито византијских, и белешке путника, који су током неколико последњих столећа Средњег века ударали преко Балканског Полуострва, — наћи ћемо у њима доста вести о Јужним Словенима. Међу тим вестима често пута има белешака и о њиховој вери, што је за нас, овом приликом, од врло велике важности.

1) **Константин Порфирогенит.** Најстарије вести о вери код Срба, Хрвата и Бугара, после њихова покрштења, долазе олет код познатог византијског цара **Константина Порфирогенита** у његовом делу *De administrando imperio*, које је написао око 950 године.

У томе делу пише он како су Срби и Хрвати примили хришћанску веру у два маха, једном за време цара Ираклија (610—641), а други пут за време цара Василија I (877—886). У његово време, око 950, били су сви хришћанске вере.

Говорећи о Бугарима, а нарочито о цару Петру (927—967) своје савременику, каже да су Бугари исте вере као и Грци: . . . „καὶ τὸ χριστιανὸς εἶναι καὶ τοὺς Βουλγάρους ομοπίστοις ἡμῶν“¹⁾ „и да су и Бугари хришћани исте вере као и ми“.

Његов сувладар, Роман Лакапен, дао је своју унуку за жену бугарскоме цару Петру. По писању цара Порфирогенита о тој ствари, види се да му то није било право, јер су Грци мрзели Бугаре, али он ипак не говори ништа о томе, да би у Бугарској било какве секте у то доба, као што је богомилска, како то тврди Презвитер Козма у својој **Беседи**, да се је јавила и развила баш за време цара Петра.

Да је Порфирогенит и те како водио рачуна о верским приликама код Јужних Словена, види се и по томе, што спомиње за Нератлане да су се последњи покрестили и да су их раније, као искрштене, њихови суседи звали **Поганима**²⁾. Стога би он бесумње споменуо и богомилску јерес у Бугарској, кад би је било, нарочито том приликом, када

* (Из нештампаног дела *Истина о Боговима*).

¹⁾ *De adm. imp.* стр. 88.

²⁾ Тамо, стр. 341, 409.

критикује свога сувладара Романа, што је дао своју унуку за бугарскога цара Петра. Али о томе нема ни речи, већ вели: „Бугари су хришћани и исте вере као и ми“.

2) **Лав Дијакон**, византијски историчар, савременик Превигера Козме и Константина Порфирогенита, који је био у Бугарској и добро је познавао, каже за Бугаре, да су **исте вере као и Грци**²⁾. Не спомиње међу њима никаква јеретичког покрета. О Богомилима нема ни речи.

3) **Јован Скилица**, који је написао Историју Византије од 811 до 1057 г. и који опширно описује бугарско-византијске ратове од краја X века, па до коначног освојења Бугарске 1018 г. не говори ништа о каквој јереси у Бугарској нити спомиње Богомила. Он шта више на једном месту **истиче православље и побожност цара Самуила и вели за њега да је из Ларисе пренео у Преспу мошти Св. Ахилеја и саградио за тога свеца велик и леп храм у Преспи, гадањој својој престоници. Тај храм био је већ у то време добро познат у целој Јужној Србији и на годишњи му празник ту се сакупљао многи народ из целе области**³⁾.

4) **Охридски Архиепископ Теофилакт**, по народности Грк, који иначе није волео Словене, спомиње у једноме своме писму исти тај храм и његов годишњи празник. Његова архиепископија у то време, од 1084—1108 г., обухватала је целу Јужну Србију, Србију, Босну и данашњу западну Бугарску. У целој тој његовој огромној архиепископији није било тада никакве јереси⁴⁾.

Византијски писци, историчари и хроничари XI и XII века, не спомињу Богомила ни у Византији ни на Балкану. Оно што спомињу Зигавин и Ана Комнена, не спада у историју. О њиховим белешкама о Богомилима расправно сам у посебној глави ове књиге под насловом: **Истина о Богомилима**.

5) **Јован Кинам**, византијски историчар, директни настављач Ане Комнене, написао је историју Византије од 1118 до 1176 године, и у њој не спомиње Богомила. Он би их свакако споменуо да их је било, јер је волео да расправља и о верским питањима. Тако он на пр. опширно говори о некоме Димитрију, који је у Византији био започео догматичко учење, да је Христос мањи од Бога Оца. Имао је, вели, и присталица за таково учење. Шта више због тога је био оптужен и пагријарх Лука, али се је оправдао. А крфски епископ Јован и неки монах Ириник били су због тога учења **анатемисани и брисани из црквених књига**⁵⁾.

¹⁾ L. Diacon, *Historiae*, Bon. lib. V. cap. 3. p. 79.

²⁾ Благоев. Беседа на презв. Козма, стр. 33.

³⁾ *ibid.* 33.

⁴⁾ Cinamus, *Epitome re:uni ab Joanne et Alexio Comnenis gestarum*, Bonnae 1836, стр. 251—257.

Кинам је важан и за нашу историју, јер има доста пода-така и о Србима тога времена. Спомниће и Босну и босанско-га *εξάρχων* — принципем Борића и вели за њега како је по-магао угарскога краља у рату 1154 г. Не спомниће његове вере⁷⁾.

б) Француски путописац 1308 год. описује византијску царевину, Албанију, Србију, Бугарску, Рутенију, Пољску и Чешку. Овај путопис писан латинским језиком 1308 год. из-дала је пољска краковска академија 1916 г. под насловом: *Anonymi Descriptio Europae orientalis*, а године 1923 издао га је бугарски учењак Д. Дечев у Софији у Годишњаку Со-фијског Универзитета, историјско-филолошки факултет, књига XIX, 4 под насловом: *Едно средновековно описание на българските земи*.

По томе бугарском издању, ја ћу цигирати овде шта гај Француз каже о верским приликама у српским и бугарским земљама. Он је припадао оном реду католичких калуђера, које је у XIII и XIV веку римска пропаганда слала у источне земље да шире католицизам међу тамошњим шизматичима. И као такав пропагатор он је провео дуже времена на Балкану и у Угарској, па су му тадање прилике у југословенским земљама биле добро познате. Из његова извештаја види се да су у то време на целом Балканском Полуострву становници православне вере или како он каже шизматичи, а само су у Приморју католици. Он изричито каже да су сви становници у Тракији као и у Рашкој, Србији, Бугарској, Ру-тенији, Георгији шизматичи, као и сви источни народи, изу-зевши Кипране и Арменце, међу којима такођер има много шизматика. — *Omnes sunt Scismatici perfidi et ab eorum scismate derinantur omnia scismata inter ceteras nationes scismaticas, videlicet in Rasia, Servia, Bulgaria, Ruthenia, Georgia et omnes nationes orientales, que christi nomen invocant, excep-tis cypresibus et armenis, inter quos etiam multi sunt scisma-tici*⁸⁾.

А сад да видимо које крајеве убраја овај Француз у Рашку, а које у Србију. У специјалној глави он говори о срп-ској краљевини, па каже: Краљевина Рашка има два дела. Први и главни део је Рашка, који се тако зове по реци Раш-кој, а састоји се од три провинције: Хума, Дукље и Примор-ја⁹⁾. Други део ове краљевине зове се Србија и састоји се такођер од три провинције: Босне, Мачве и Крајине (Marsia)¹⁰⁾.

⁷⁾ ib. 131.

⁸⁾ На наведеном месту, стр. 24.

⁹⁾ ib. 33.

¹⁰⁾ ib. 35.

У овој краљевини увек је био један краљ, а сада су два. Онај што влада у Рашкој, већи је и зове се Урош (тако се зову сви краљеви Рашке), а други Стефан влада у Србији која граничи са Угарском.

Говорећи о верским приликама у српској, односно рашкој краљевини, каже да су њени становници у Приморју чисти католици као Латини, а у осталим деловима краљевине неверни шизматици, па стога превише прогоне горе споменуте католике и врло много руше и уништавају цркве Латина, нападају и заробљавају свештенике и врше многа друга нечувена злочинства, и због тога су речене цркве тако сиромашне. — „In hac maritima regione habitatores (eiusdem) sunt puri catholici et quasi latini. Ceteri autem eiusdem regni et rex sunt scismatici perfidi et ideo nimium persequuntur dictos catholicos, et permoxime ecclesias latinorum destruunt, dissipant, et invadunt prelatos et captivant et plura unexquisita mala faciunt et ideo dicte ecclesie sunt pauperes“.¹¹⁾

Да би те шизматике у српској краљевини још више оцрпнио и да би тиме још лакше склонио Карла де Валоа, брата француског краља Филипа IV, да дигне крсташку војску против српскога краља и његових шизматика, каже за њих да су не само шизматици, него и најгори јеретици, заражени од јеретика, који у те крајеве беже од лица инквизитора, па су стога још више опасни хришћанима и католицима. — „preter hoc etiam quod sunt scismatici sunt et heretici pessimi, infecti ab hereticis, qui fugiunt ad partes illas a facie inquisitorum et ideo magis sunt infesti christianis et catholicis“.¹²⁾

За разумевање овога места врло је поучна ова гаутологија, где католике назива „хришћанима и католицима“. Као год што овај двоструки назив значи само једну праву католичку веру, тако и онај горе израз „шизматичи и јеретици“ значи само једну те исту — православну веру. Ако су хришћани, онда су и католици, ако су шизматици онда су и јеретици. Такви двоструки називи за православне, налазе се често у старим списима римокатолика. На пр.: heretici et patareni,¹³⁾ heretici et scismatici,¹⁴⁾ infideles et scismatici¹⁵⁾ итд. О томе је било говора и раније у овој књизи.

Горе смо споменули, да он тврди за све становнике у Тракији, Рашкој, Србији, Бугарској, Рутенији и Георгији, да су шизматици, а овде то понавља за Рашку и Србију, па поново тврди, да су у тој краљевини сви становници са краљем заједно шизматици који су уједно и јеретици, а само

¹¹⁾ ib. 34.

¹²⁾ ib. 34.

¹³⁾ Fermerdzin, Acta Bosnae, стр. 18, 33, 217.

¹⁴⁾ ibidem 36, 39, 40.

у Приморју да су прави католици. Дакле види се по самој стилизацији, да је овде хтео да са већом тенденцијом истакне неверништво становника у српској краљевини, како би их што јаче оцрнио пред својим господарем, да га лакше крене у крсташки рат против њих. А да је на то мистио, види се и по томе, што вели за Србе да су стасити и леппи, али да нису храбри. — „*Homines regni dicti sunt proceres et pulchre stature, tam viri quam mulieres, sed viri nullius fortitudinis sunt ad arma, unus enim probus in armis pelleret L ex iis*“.¹⁵⁾

А да би ту краљевину доиста требало освојити за католичку цркву, он нам рече за то још један разлог, а то је, да у те крајеве пред лицем инквизитора беже јеретици и ту се склањају код тих шизматика и њиховог краља, због чега су још више опасни католицима. Само нам он овде не рече, какви су то јеретици и одакле беже испред инквизитора?

Пре тога он нам је казао, да Србију сачињавају три провинције: Босна, Мачва и Крајина, и да у тој Србији, па према томе и у Босни, живе шизматици. Иако се зна, да тадањој Драгутиној Србији није принадала цела Босна, него само њезин североисточни део, ипак је карактеристично, да писац, спомињући Босну, није споменуо ни богомила ни пагарена, него само шизматике. Исто тако рекао је и за Бугарску да су и у њој све сами шизматици. Па кад су шизматици и у Босни и у Хуму и у осталим српским покрајинама, па и у Бугарској, онда се пита, откуда беже ти јеретици и зашто беже баш шизматичима у српску краљевину? Не изилази ли јасно из целог овога списа, да се ту ради само о православнима, који су са становишта католичке цркве и шизматици и јеретици?

О овоме спису написао је г. Вл. Ђоровић чланак у Прилозима за 1924 г. под насловом: „Један нови извор за српску историју из почетка XIV века“. Г. Ђоровић је на свој начин протумачио оне речи у овоме спису, где се каже за Србе да су „*preter hoc eciam, quad sunt scismatici sunt et heretici pessimi, infecti ab hereticis qui figiunt ad partes illas a facie inquisitorum*“ — „Осим тога што су шизматици, они су и најгори јеретичи, заражени од јеретика, који беже у те крајеве испред инквизитора.“ Он тумачи ову пишчеву фразу овако: „Ови јеретици, у то време, који се склањају у област Хума и суседних земаља, нису сигурно нико други него богомили“¹⁶⁾. Даље наставља па каже: „Овај податак из описа

¹⁵⁾ *ibidem* 50.

¹⁶⁾ *Anonymus*, 36: „Људи споменутог краљевства су стасити и леппи, и мужеви и жене, али мушки нису у оружју храбри, па би један добар војник натерао њихових 50 у бег.“

¹⁷⁾ Прилози IV. стр. 68.

видно истиче разлику између јеретика и шизматика; и он је један од јаких аргумената против оних, који мисле, да су странци босанско богомилство криво схватили не знајући, да је оно гобож идентично с православљем¹⁷⁾).

На ову задњу тврдњу г. Ђоровића одговор се налази напред, где сам ово место растумачио примерима самих странаца који православне називају и овако: heretici et patareni, heretici et scismatici, infedeles et scismatici -- „јеретици и патарени, јеретици и шизматици, неверници и шизматици“. Према томе, ако г. Ђоровић држи, да се из горње фразе „видно истиче разлика између јеретика и шизматика“, онда се по тој логици видно истиче разлика и између јеретика и патарена — heretici et patareni, -- па ако је тако, могли бисмо се с правом запитати, ко су у овој задњој фрази јеретици, а ко су патарени? Ако су патарени богомили, како то наши историчари тврде, ко су онда у тој фрази јеретици? На све ово одговор је само један: **Све ове фразе односе се само на православне.** Нема ту никаква разликовања. То је само таутологија погрда, и ништа више.

А она прва тврдња г. Ђоровића, да су ови јеретици, који се склањају у области Хума и суседних земаља, сигурно богомили, може се са много аргумената још лакше одбацити. Пре свега, откуда се то зна и како се то може тако лако тврдити, када то не каже ни тај анонимни писац. А кад би он и изричито тврдио да су то богомили, морали бисмо се упитати, да ли би то било могуће? Како би богомили могли наћи уточишта код православних? А да су у то доба у Хуму доиста били православни, то нам тврди и тај анонимни писац, а то знамо и из других историјских факата. То сам распривио у посебној Глави: „Хумска кнежевина и хумска епископија“ и доказао да је цела хумска област била све до године 1326 саставни део Србије, са својим епископом који је спадао под српску архиепископију. Дакле ни говора не може бити о каквим богомилима у Хуму. А кад би била тачна г. Ђоровића претпоставка, да су богомили „овамо на југ бежали гоњени и из Србије и из Босне“¹⁸⁾, онда би значило да су у Хуму сами богомили или барем у већини. У то време кад је овај анонимни француски духовник писао своје забелешке. Хум је био под Србијом и имао свога православног епископа још од 1219 год. Према томе је г. Ђоровићева претпоставка апсолутно нетачна, јер ако би их било у Србији и ако би их отуда прогонили, они се не би смели склањати у Хуму, јер је Хум до 1326 г. саставни део Србије. А ако су у то доба прогоњени из Босне, па се скла-

¹⁷⁾ ib. 69.

¹⁸⁾ ib. 68.

њали у Хуму код православних хумских епископа, онда то значи да би ти босански јеретици били исто то што су и хумски шизматици. Дакле једне вере, што сам ја и доказао говорећи раније о хумској епископији и њеном уласку у састав цркве босанске после 1326 г. А ако би били прогонџени из Босне после 1326 г., како би се могли склањати у Хуму, кад је Хум од гога времена у босанској држави? Ето докле иду разне нелогичности које се плету око тих несретних богомила, чије се име није никада и нигде нашло на целом територију Босне и Херцеговине.

Наши историчари још увек живе у заблудама Рачкога, па нишу и говоре о богомилима, где год римска црква говори о јеретцима у нашим земљама.

Г. Ђоровић да би поткрепио своје тумачење овога места у анонимном писцу, додаје: „Сравни на пример, шта каже за Албанезе, да нису „*nec pure catholici, nec pure sismatici*“... „ни чисти католици, ни чисти шизматици“²⁰⁾. Међутим у оригиналу се то не говори о Албанезима, него о становницима у Куманији, Стофаниту, Полату и Дебру, које он назива провинцијама, које су подложне Албанезима, па наставља: „*homines istarum provinciarum non moventur de loco ad locum, sicut prefati albanenses, sed habent stabiles mansiones et opida, nec sunt pure catholici, nec pure scismatici*“²¹⁾, „људи тих истих провинција не крећу се од места до места, као споменути Албанези, него имају стална насеља и градове и нису ни чисто католици ни чисто шизматици“. Дакле, говори се о људима који имају своја стална села и градове и живе измешано, па у тим селима и градовима нису ни чисти католици ни чисти шизматици. Тако се има разумети то место, а не као да су ти људи неке половичне вере, која није ни католичка ни шизматичка. Римска се црква и у оно доба бринула о својим вернима, и чувала их у чистоти вере. Ни онда није могло бити неких половичних католика, него су били или католици или шизматици. Тако на пр. за Албанезе тврди други један савремени путописац француски да су католичке вере²²⁾.

Пошто се ове примедбе г. Ђоровића односе специјално на овај спис анонимног писца, то сам о њима овде и говорио, а о другим његовим тврдњама и примедбама говори се у посебној Глави, под именом: **Критика**.

Овај анонимни француски духовник посведочио нам је да су у његово доба били свуда православни или шизматици у свима балканским земљама осим Приморја и Албаније. А то је за нашу тезу досга. Богомила не спомиње нигде.

²⁰⁾ *ib.* 69.

²¹⁾ Анонимус, 28.

²²⁾ Годишњица Шик. Чуп. XIV. 32.

7) Буркард или Брокард био је католички редовник Доминиканац, који је око 1308 г. био упућен на исток да међу „шизматичима“ проповеда католичку веру. На томе своме мисионарском послу провео је, како сам каже, двадесет и четири године и кад се вратио у Авињон, написао је 1332 г. дело на латинском језику под насловом: „Directorium ad passagium faciendum ultra mare“.

Ово дело управио је Брокард на свога краља Филипа VI де Валоа, да га склони на то да организује нови крсташки раг против шизматика на Балканском Полуострву и неверника у Св. Земљи.

У овоме Брокардовом делу има врло драгоцених података о верским приликама у српским и бугарским земљама тога времена, који нам сведоче, да су и Срби и Бугари били православне вере, а о каквим Богомилима нема ни спомена. Писац је врло добро познавао прилике на целом Балканском Полуострву, па што је записао, то му можемо и веровати. О томе сам каже овако: „У овој књижици нећу ја писати само оно што сам чуо од других, већ оно што сам видео и сазнао кроз више од 24 године, што проведох у земљи неверничкој, проповедајући веру католичку“²²⁾. А ко су му ти „неверници“, најбоље се види по том, што „*parose raspjavlja o kralju Srbije kao najvećem nevjerniku svega istoka*“²³⁾. Стога писац упућује, како би се освојила не само Св. Земља, него и оне православне државе, које стоје између католичких европских земаља и муслиманских држава Мале Азије, а нарочито се спомиње Србија и Византија.

Каквих све предлога има у овој књизи, навешћу само нешто да се види, колика је била мржња овога католичког калуђера према православним Грцима. Он предлаже како би се најлакше заузео Цариград и грчко царство, па кад би се већ једном освојио, како би га требало одржати. Стога он, у томе случају, предлаже, прво да се спале или прогнају сви Латини, који су се одрекли своје вере, па примили православље; друго да се сви грчки калуђери, који не би хтели примити католичке вере, пошаљу на запад; треће да свака грчка породица одгоји по једнога сина у латинском духу; четврто да се спале све грчке књиге и т. д.

За нас ће бити од нарочите важности подаци који говоре о вери у српским и бугарским земљама. Тако он спомиње Грке, Ругене, Бугаре, Словене и Влахе, па каже за њих да их је „све секта грчка својим погрешним и скизматичким заблудама обавила и са собом к паклу повукла“²⁴⁾. Под Словенима овде мисли он на Србе, јер раније говори о Сло-

²²⁾ Годишњица Ник. Чупића XIV. 4.

²³⁾ Rad jugosl. akad. XI. II. 161.

²⁴⁾ Годишњица XIV. 16.

венији (Esclavonia),²⁶⁾ па каже да у њу спадају Рација, Србија, Хум, Хрватска и Срем. Када би се освојио Цариград, онда би се сви ови шизматички народи одрекли своје исповести и ујединили са католицима.

Споменувши Далмацију каже да су у њој прави хришћани, а одатле кад се уђе у краљевину Рашку, пролази се све до Цариграда кроз градове и области у којима живи народ непокоран Риму. За Албанију вели да у њој живе људи побожни и покорни Цркви Римској.

Ако би се пошло у тај крсташки рат на исток, писац скреће нарочиту пажњу на то, „да се ни са краљем рашким ни са царем грчким не чини нити какав уговор нити савез. Први је разлог за то што оба та владоца страшно мрзе католичку веру; а други је разлог што су католичке калуђере, проповеднике и францишканце, које је Апостолска Столица слала у њихову земљу, да их поврате вери, и да им објасне веру католичку, злостављали, тукли и вређали својим наредбама и заповестима. Али ја не велим само да они презиру праву веру и одричу је се, што је истина, него они још привлаче и заводе у своју злоћу и наше, ко били да били, и молбама и обећањима, и милостима и почастима и претњама. То се види по женама, које за њих удају наши жалосни Латини, јер с тим женама они неће да живе, докле се не одреку католичке вере и не пристану на њихову проклету јерес“²⁷⁾.

Брокард се неколико пута навраћа на краљевину Србију и говори о томе како би је најлакше било освојити. А освајање ове краљевине много би олакшали њени становници Арбанаси и Латини, који су под вером, заповестима и наредбама цркве римске²⁸⁾, јер су они љуто притиснути несносним и веома суровим господством властеле словенске, коју веома мрзе и презиру²⁹⁾. „И они сви, и сваки појединце, као да би се посветио, кад би могли руке умочити у крв поменутих Словена. Кад би само видели каквога год владоца од стране Француске, који би к њима дошао, они би га узели за свога војводу и за свога војног поглавару против поменутих проклетих Словена, непријатеља истине и вере наше“³⁰⁾.

Ето тако тај католички калуђер и проповедник праве вере распаљује страсти против српске краљевине и проклетих шизматика; па да је у то доба било још и несретних Богомила ма где на Балканском Полуострву, он би их си-

²⁶⁾ Овде се не мисли на данашњу Словенију, него на све српске и хрватске земље.

²⁷⁾ *ibid.* 22—23.

²⁸⁾ *ib.* 32.

²⁹⁾ *ib.* 33.

³⁰⁾ *ib.* 33.

гурно споменуо, да још више потакне француског краља на крсташки рат против неверника. Али их он нигде не спомиње, него су му свуда само шизмагици, против којих позива у крвави бој.

8) **Брокијер.** Равно после сто година, од како је Брокард написао своје дело, Бургоњски војвода Филип Добри, по шаље свога поузданог човека Бертрандона де-ла Брокијера у Турску и у Св. Земљу, да проучи тамошње прилике. Брокијер се кренуо на пут у фебруару 1432 г. и провео на путу скоро две године, 1432—1433, о чему је водио забелешке, али их је довео у ред тек 1455 год., после 22 године од путовања. Исти Филип Добри поново се 1454 г. заветовао да ће поћи на Турке, па се сетио Брокијерова путовања и заповедио му да га напише. Овај је то и учинио 1455 г. и исте те године, по заповеди Филипа Доброг, преведено је и Брокардово дело с латинскога на француски језик.

Брокијер је путовао у Св. Земљу морем, а оуда се вратио сухим преко Цариграда, Дренопља, Пловдива, Софије, Пирота, Ниша, Крушевца, Сталаћа, Београда и даље преко Угарске. Врло су занимљиве његове белешке са султанова двора у Дренопљу. А има драгоцених опажања са целог пута од Дренопоља до Београда. За нас су од нарочите важности његове белешке о вери становника на томе путу.

У Пловдиву је био с пролећа 1433 г. и вели да је то доста велика варош, насељена већином Бугарима, који су вере православне²¹⁾. Путујући кроз Бугарску каже: „Ми смо овде онде ноћивали код Бугара хришћана“...²²⁾ А кад је са својим сапутницима дошао у деспотовину Ђурђа Бранковића, каже како је лично видео деспота са његовим синовима и другом властелом и вели да је био и на двору деспотову, где „бејаше много деспотових људи, лепе и крупне госпде с дугом косом и великом брадом, јер су они сви закона грчкога“²³⁾.

Проматрајући на своме путу турске војнике који нити изгледају добро, нити су опремљени како треба, Брокијер вели: „чини ми се да је велика срамота што је хришћанство покорно таким људима“²⁴⁾. А „казао сам већ како Турке служе силом многи хришћани: Грци, Бугари, Македонци, Арбанаси, Словени, Расијанци и Срби, поданици деспота Расије, и Власи, за које ми је казано да би они сами грдно оштетили Турке и одустали од њих, чим би видели да се против Турака крећу у великом броју хришћани, а нарочито Французи“²⁵⁾.

²¹⁾ Годишњица XIV. 50.

²²⁾ ib. 54.

²³⁾ ib. 55.

²⁴⁾ ib. 50.

²⁵⁾ ibidem 60.

Према Брокијеровом писању види се да је он много либералнији према православнима него његов претшасник, пре сто година, Брокард. Њему би главно било да се хришћанство ослободи од Турака, без обзира на то, да ли је то хришћанство источне или западне цркве.

Интересантно је да Брокијер спомиње Босну неколико пута. Кад је био на султанову двору у Дренопљу вели, како је тамо видео једнога господина из Босне, који беше дошао султану да му преда краљевину Босну. Путујући из Дренопоља уз Марицу срео је на путу око 15 људи, везаних тешким линцима око врата и око 10 жена, заробљених мало раније при некаквом упаду турском у Босну. Кад је био код Крушевца, вели за реку Мораву да долази из Босне. Исто тако кад је био у Београду, вели за реку Саву да тече од Босне. А и послник војводе Миланског, с којим је био на султанову двору, спомињао је краљевину Босну, да је треба уступити римскоме цару Жигмунду. Дакле на томе његовом путу од Дренопоља до Београда било је доста говора о Босни и да је она у то доба, како је приказују римски инквизитори, била чисто богомилска, он би то и чуо и забележио. Али о томе нема ни речи.

9) Себастијан Ђустинијани, млетачки посланик на угарском двору од 1499 до 1503 године извештава своју владу 19 маја 1500 год. о своме састанку и разговору са херцегом Петром од Св. Саве (Duca Piero di S. Sava), који је тих дана дошао у Будим из Турске. Петар је унук херцега Стјепана Косаче. Ђустинијани каже да му је Петар између осталог рекао и ово: „Сви хришћани Турчину потчињени са великом жудњом изгледају, да овај краљ (угарски) дигне оружје против Турака, јер би они одмах све Турке прогерали из својих земаља, то јест из Босне, Србије и других места, у којима хришћани станују. И рече да зна поуздано, да су сви хришћани у Босни закључили да се од овога пса ослободе и да се лате оружја, и чекају само знак кад се Његово Величанство овај краљ од Будима крене да пође на ову најсветију војну. И чим чују да је ово учињено, одмах ће исећи Турке или их истерати из своје земље. И готови су да служе овоме краљу без икакве плате, само нека се он лати овог предузећа против Турака. Има више од 40.000 Босанаца у добу од 15 до 60 година, који ништа друго не желе и не очекују, него један такав покрет и т. д. А како сад занста намеравају да устану против Турчина, то су њега (херцега Петра) из поштовања према његовим старим, наименовали за свог старешину итд.“³⁶⁾.

³⁶⁾ Годишњица I. 68.

Овај извештај млетачког посланика врло је поучан. Пре свега из њега се види да у Босни у то доба станују хришћани и да су сви ти хришћани закључили да се ослободе од Турака. Друго, види се, за оно доба, врло велики број Босанаца, спремних на устанак против освајача. Треће, нема Богомила, нити су Босанци тако лако прелазили на ислам, јер да су лако прелазили, не би их тада било преко 40.000 спремних на устанак.

10) **Запис од 1517 године.** У манастиру Св. Тројице код Плеваља чува се рукописна књига Псалтир, писан у Сарајеву 1517 године. На самој књизи стоји записано да је свршена 7025 или 1517 год. „въ мѣсте Врхоубосьнью рѣкомемь Сарасву. Тогда бо въ тие дни, въ тои землы бѣше великое оумноженіе агарѣнскихъ чедь, а православніе вѣри христианскы въ тожде землы великое оумаленіе...“²⁷⁾

Према овоме запису та је књига написана у Сарајеву 54 године после пада Босне под Турке и писац те књиге трвди, да је „тада у те дане у тој земљи било велико умножавање агаренских (муслимских) људи, а православне хришћанске вере, у истој земљи, велико умањивање...“ По стилизацији, рекао бих, да је умножавање агаренских људи долазити отуда што су се досељавали, јер иначе би рекао да се агаренска вера умножавала а велико умањивање православне хришћанске вере било је вероватно из два разлога. Прво да су неки прелазили у ислам, а друго да су се расељавали и бегали под хришћанску власт у Далмацију, Доње Крајеве и Славонију. Како било да било, само нема Богомила, него су православни хришћани. А после 54 године не би их могло нестати, да их је било.

11) **Људевит Ђерва Туберон** — Ludovicus Cervinus, vulgo Cervarius Tubero — дубровачки писац из друге половине XV века. Припадао је реду бенедиктинаца и живео у Дубровнику. Умро је 1527 г. Овај Дубровчанин, иако је био римокатолички свештеник, био је врло толерантан према православнима и осуђивао је оне који су о њима ружно говорили и називали их погрдним именима.

Епископ Милаш износи многобројне примере у својој студији **Стон у средњим вијековима** о прогону православних у дубровачкој републици и каже да је прочитао и проучио многе писце који су о томе писали, па вели да је нашао да сви они много хвале републику ради непријатељског држања према православнима и „да сви они имају најружније изразе кад спомињу православне, које редовно мијешају са јеретцима, особито богомилима“. А „једини је, каже, изузетак између свих тих старијих дубровачких писаца Људе-

²⁷⁾ Гласник зем. муз. 1901, 310.

вит Ђерва Туберон³³⁾), који осуђује римокатолике ради нетолеранције према православнима и назива то лудошћу што убрајају православне међу безбожнике и злочином окаљане и што их називају шизматичима, које треба одлучити и од светих тајни, „иако обе цркве (само да нема опасне препирке речима) исто мисле о Богу, разликујући се једна од друге једино церемонијама, а не и религијом“. — *quamquam utraque ecclesia (modo absit verborum pernicioza contento) idem de Deo sentiat, caerimoniis tantum non autem religione altera ab altera diferens*³⁴⁾).

Ове белешке поводио је Епископ Милаш из дела овога дубровачког писца које се зове: *Commentaria suoruz temporuz*. За нас је од нарочитог значаја, што овај Дубровчанин из друге половине XV века не зна за богомиле или патарене, него само за православне, „које, каже, наши зову шизматичима“ — *quos nostri schismaticos vocant*. Он зна само за две цркве — *utraque ecclesia*. — А да је било богомила у херцеговој земљи, у непосредном суседству Дубровника, он би то бесумње и споменуо изабележио. Не би говорио само о двама црквама.

Епископ Милаш каже да „овај учени и непристрасни бенедиктинац није ништа рекао против римске цркве, па је ипак ово његово дело, кад је изишло треће издање, одлуком римске курије од 11 маја 1734 године, ушло у *Index забрањених књига*“. Забрањено је само зато што се у њему проповеда толеранција према православној цркви.

12) **Бенидикт Курипеших**.³⁵⁾ Године 1530 ишло је посланство аустријскога краља Фердинанда турскоме султану у Цариград. Кренуло је 21 августа из Љубљане на југ преко Словеније и Хрватске у Босну, па преко Босне, Србије и Бугарске у Цариград. Вође посланства били су Јосиф von Lamberg и Никола Јуришић, а као тумач служио им је Словенац Бенедикт Курипеших. Овај потоњи описао је цео тај пут, нарочито кроз Босну, Србију и Бугарску. Иако је Босна била већ тада освојена од стране Турака и сачињавала саставни део турске царевине, Курипеших је ипак назива „краљевином Боспом“ — „*Khünigreich Wossen*“. — У овоме путопису има драгоцених података о тадањим приликама у тим земљама, кроз које је посланство пролазило. Нас нарочито интересују конфесионалне прилике тога времена на целом Балкану, а особито у Босни. Онај северозападни део Босне, од прилике, данашња Врбаска бановина, пао је под Турке само на две

³³⁾ Стоп у сред. в. стр. 70.

³⁴⁾ *ib.* 70.

³⁵⁾ *Itinerarium der Botschaftsreise des Josef von Lamberg und Niclas Jurischitz durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel 1530, Innsbruck 1910.*

године пре овога путовања, а дотле је био, од 1463 г., под Угарском.

Да би се знао правц путовања, кроз Босну и даље према Цариграду, навешћемо знатнија места која се у путопису спомињу. Тако се спомињу редом Кладуша, Крупа, Каменград, Саница, Кључ, Герзово, Прусац, реке Врбас, Плива, Лашва, Жељезница, Лепеница, село Кисељак, село Блажуј, па град Врхбосна.

Од реке Уне до града Врхбосне Курипешић зове тај део Босне Доњом Босном (Niderwossen), а одатле даље Горњом Босном (Oberwossen⁴¹).

У тој Доњој Босни нашли су, каже, три нације и три вере. Прво су стари Босанци, римокатоличке вере, које је Турчин оставио у њиховој вери. Друго су Срби, које они називају Власима, а ми их зовемо Чичима или Мартолозима. Они су дошли од Смедерева и грчкога Београда, *khriechisch Weissenburg⁴²*), а вере су Светог Павла. Ми их поштујемо као добре хришћане, јер налазимо малу разлику од римске вере. Трећа су нација прави Турци и то ратници и чиновници, који врло тирански владају над горе споменутим поданицима хришћанима. Ипак их је турски цар досада оставио у њиховој вери, да обрађују земљу, осим оних који су из младости или лакомислености примили турску веру. Дозволио им је да могу задржати своје свећенике, цркве и остале уредбе⁴³). Али им Турчин не дозвољава цркава поправљати ни нових градити да би их тако присилио што пре у своју веру. Стога су споменути хришћани обадвају сталежа „*beider stendt*“ незадовољни и лако би се покренули одатле у хришћанске крајеве. Често смо их видели пред собом, како уздишући гледају према небу, а не смију с нама говорити. А ако би који од њих могао тајно и проговорити са којим од наших, рекао би: Ах, како смо ми са великом жудњом очекивали да нас ви помогнете и ослободите, ми би се радо повукли у ваше царство од овога тиранског притиска, али ето сад видимо, да се и ви предајете турскоме цару и тражите мир⁴⁴).

У Горњој Босни спомињу се Мокро, Рогатица, Вишеград, Прибој и Нови Пазар. Становници су те земље од две нације, Турци и Срби. Срби имају своје свештенике и цркве по хришћанском реду.

Курипешић се поново враћа да говори о краљевини Босни, па бели, да су многи Турци ратници и чиновници добили од турскога цара поседе за своју службу, које они на-

⁴¹) о. с. 34.

⁴²) *ib.* 35.

⁴³) *ib.* 35.

⁴⁴) *ib.* 36.

зивају тимар и да су од Прусца до Врхбосне настањени у својим дворовима, а и Хусреф-бег паша има свој стан у Врхбосни. Они над Србима владају са великом тиранијом.

Краљевина Босна према својој величини, дужини и ширини, није добро насељена. Ја сам за то, вели, нашао три узрока. Прво, што се ту већ много година умире од куге; друго што Срби, Чичи и Мартолози беже ради нових и неубичајених намета и великог и неподношљивог притиска од стране власти⁴⁵⁾; а треће и највише је узрок, што турски цар из тога младог и окретног народа узима своје јаничаре и најбоље чиновнике и више им верује него правим Турцима. А ови се доиста по окретности и лепоти много разликују од правих Турака, јер су већи, лепши и окретнији, зато их турски цар и узима на свој двор и стога их је све мање у Босни.

Покрај друмова су најслабија насеља, јер су ови сироти људи напустили своја имања и поља и повукли се у брда далеко од друмова, због тога што им Турци, пролазећи друмовима амо и тамо, силом узимају све што имају⁴⁶⁾.

У Горњој Босни нашли смо много цркава и српских свештеника и манастира са српским и грчким калуђерима, крстове на гробовима и друге хришћанске знаке, при чему наслућујемо, како су нам и сами истинито рекли, да су се у ранија времена њихов краљ и господа јуначки борили ради хришћанске вере и витешки је бранили, и да их Турчин није могао друкчије освојити, него их је морао оставити у њиховој хришћанској вери⁴⁷⁾.

Ови Срби који као хришћане нађосмо, много су нам љубави исказивали, а пришао би нам и по неки стари човек, који би говорио млађима: Гледајте, овакова су господа била и у овој земљи за време наших отаца. Ах, Боже, ми смо се увек уздали ви ћете нас опет ослободити, а сад ето идете и ви да се турскоме цару предате. Ми видимо да ће турски цар постати господар свега света. Али вас молимо, будите постојани у вашој хришћанској вери; чините као што и ми чинимо, у свакој невољи будите постојани у вери⁴⁸⁾.

Кад су дошли на Косово, Курипешић бележи историју и јуначка дела Милоша Обилића. На Косову су му Срби, такођер вере Светога Павла⁴⁹⁾.

Из Србије су прешли у Бугарску. Курипешић спомиње Софију, Дренопоље, Пловдив и извесна мања места. Бугари су такођер вере Светога Павла, као и Срби, и имају своје

⁴⁵⁾ ib. 43.

⁴⁶⁾ ib. 44.

⁴⁷⁾ ib. 45.

⁴⁸⁾ ib. 46.

⁴⁹⁾ ib. 51.

цркве и свештенике⁵⁰⁾). Путујући кроз Романију — турску царевину — Курипешић каже да су свуда на друмовима сретали хришћане, Србе и Бугаре, који су исте вере, и који су их свуда лепо примили⁵¹⁾).

17 октобра 1530 г. стигли су у Цариград. Пошли су из Еденбурга 21 јула и стигли су у Љубљану 28 јула. А из Љубљане су кренули истом 22 августа и непрестано су путовали, изузевши преноћишта, све до Цариграда. Тај пут од Љубљане до Цариграда прешли су за 56 дана. Из Цариграда су пошли на траг 22 децембра и вратили се истим путем. У Љубљану су стигли 9 фебруара 1531 год. дакле за 49 дана. Што су се врагали за 7 дана пре, има се приписати бољем познавању пута.

Курипешић је на овоме путу прешао Босну два пута, од северозапада према југоистоку и на траг. Том приликом забележио је да је у Босни нашао две хришћанске вере, православну и католичку у Доњој Босни, а у Горњој Босни, од Врхбосне на исток, само православну. То је тако и данас.

На своме путу он спомиње и град Врхбосну, где станује Хусреф-бег паша. Интересантно је да он не каже да је Врхбосна већ у то доба била прозвана Сарајевом, као што се види из онога записа из 1517 године.

Турске су вере били, како он каже, само прави Турци и то рагници и чиновници. А од хришћана мало их је примило турску веру и то из „младости и лакомислености“. Иначе су га хришћани уверавали, да их Турчин не би могао ни освојити, да их није оставио у њиховој хришћанској вери.

Курипешић на томе своме дугом путу од Кладуше до Цариграда нигде не спомиње да би у тим земљама било макар и раније, какве друге вере осим православне, а у Доњој Босни православне и католичке. А да је било раније несретних богомила у Босни и Бугарској, који су тобоже прешли на ислам, он би то сигурно забележио. А да их је било раније, било би их и тада, јер се вера не мења као кабаница. Ништа није теже него преврнути вером. Стога су Турци и купили по Балкану даровиту хришћанску децу и одводили их у Цариград, тамо школовали и као децу преводили у ислам. А код куће је мало њих из „младости и лакомислености“, како вели Курипешић, примало ислам.

Кад су били близу Кључа, видео је два пуста градића — дворца — Гребен и Соколово Гнездо покрај којих станују многи Мартолози и овчари. Тај крај био је овчарски онда као и данас. И ти Мартолози и овчари бесумње су се ту налазили и раније, за време босанске самосталности. У Кури-

⁵⁰⁾ ib. 53.

⁵¹⁾ ib. 55.

пешинево време Босанци су бежали испод турске власти, што и он изричито спомиње. А да су из тога краја бежали одмах иза 1528 г. када су Турци освојили Јајце и Доње Крајеве, види се по томе што Курипешић вели за село Заблаће више Кључа, да је пре кратког времена имало 80 кућа, а сад нема више од 7 или 8²²⁾.

Интересантна је његова изјава да су Срби, које он назива Чичима и Мартолозима, у Доњу Босну дошли из Смедерева и Београда. Из свега се види да он меша веру и народност, те од три вере у Доњој Босни ствара одмах и три нације: босанску, српску и турску. Католици су му босанске нације, православни српске, а муслимани турске. Прешавши из Аустрије у Босну, Курпеша се је први пут сreo с православним елементом у Доњим Крајевима, а не могавши то себи на други начин претставити, закључио је да је тај део босанског народа дошао из Смедерева и Београда. Ми знамо да је иза гурског освојења Балкана било сеобе и бежања испод турске власти, али не у томе правцу, него у правцу од југа према северу и од југоистока према северозападу. Осим тога томе се противи осим правца и она превелика даљина од Смедерева, па рецимо до Кључа и Јајца у Босни. Кад би Смедеревци после пада Смедерева 1459 г. збиља остављали своју земљу и бежали, онда би свакако, како је и природно, пребегли у Угарску, која им је у непосредној близини, само прско реке Дунава, а не би остављали својих плодних поља и равница, па преко целе српске и босанске Посавине путовали у северозападни, планински, брдовити и неплодни крај Босне. Курпеша који је у свима земљама, кроз које је до тада прошао, видео само католике, није то могао друкчије да схвати, него баш тако, како је и приказао, јер је знао да тамо у Смедереву и Београду живи исти народ са том вером Св. Павла. Томе се противи и разлика у говору и у оделу народа око Смедерева и онога у Босанској Крајини.

Што се овога тиче Курпеша сам себи протуслови говори о Горњој Босни, од Врхбосне па даље. Он каже да је тамо нашао две нације и две вере: Србе и Турке; веру Св. Павла и гурску веру. За ове Србе у Горњој Босни он не каже да би били одакле дошли, него шта више каже, да они одатле беже због силних намета и због тога што капетани турски с њима тирански поступају — *Die herrschen über die Surffen mit grosser Tiranneu*²³⁾. (Они владају над Србима великом тиранијом).

²²⁾ ib. 29.

²³⁾ ib. 43.

Шта више из целогa његова путописа јасно се види да су ти Срби у Босни старинци и да су то били и за време слободне краљевине Босне, јер се сећају својих краљева и своје госпoде, говорећи то млађима: „Видите, такoва су госпoда била и код нас у овој земљи за oца наших“⁵¹⁾. Ови исти Срби приповедали су Курипешићу, како су се борили и како се боре против Турака, само да очувају своју веру. И опомињали су посланство да буде постојано у хришћанској вери као и они.

Курипешић каже да они т. ј. Аустријанци називају Србе Чичима и Мартолозима. По његовом казивању Чичи и Мартолози били би исто. Он каже да је код Кључа нашао многе мартологе и овчаре. На другим местима их не спомиње. А како је Кључ већ према граници, то је и разумљиво да се тамошњи хришћани називају тим именом, јер су вршили дужност мартолога. Мартолози су хришћански, поглавито граничарски или планински војници, којима је турска управа, одмах по освојењу дала нека аутономна права, а они су имали дужност да чувају и пазе државне границе. Пошто је само име грчкога, а не турскога порекла, и пошто се врло рано помињу, вероватно је да су такову неку службу вршили планинци и у време византијске владавине, па су онда Турци ту исту установу примили, где су је затекли, а где је није било, увели су је по том примеру⁵²⁾. И овде у овим брдовитим и планинским крајевима Босне завели су Турци ту установу одмах иза освојења, давши им као неку врсту аутономије, само да признаду турску власт, јер сам Курипешић каже, да је још и у оно доба било крајева у Босни, које никаква сила није могла освојити⁵³⁾. Стога је у оним крајевима око Кључа од вајкада било слободних српских села, која нису никада била спахинска.

Осим осталих старих писаца и путника, и Курипешић нам је дао сјајне и веродостојне податке, да у Босни, пре доласка Турака, није било никакве друге вере осим православне и римокатоличке. Ко бунца о неким богомилима, тај живи у великој заблуди.

Д-р Васо Глушац

⁵¹⁾ ib. 46.

⁵²⁾ Ст. Новаковић. Турско царство, стр. 171—180

⁵³⁾ Itinerarium, стр. 45.